

Олена Козак

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії та філософії права,
olena2223@gmail.com

Тарас Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
заступник директора – декан повної вищої освіти,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та філософії права,
Garasumiv_@ukr.net

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ

© Козак О., Гарасимів Т., 2017

У статті ґрунтовно проаналізовано філософсько-правові детермінанти девіантної поведінки в умовах постмодерну. Під час дослідження проведено паралелі між природними та суспільними явищами, а також між їх власними частинами, зокрема зосереджено увагу на тотожності між ними, абстрагуючись від певних відмінностей. Відзначено суперечливий характер взаємозв'язку соціальних норм і девіантних форм поведінки, який надає такому системному утворенню, як правопорядок, динамічного характеру. Доведено, що характер взаємозв'язку суспільного та індивідуального світогляду залежить від чинної політичної та правової системи, від характеру соціальної психології, психологічної та моральної позиції конкретної особи. Це дає можливість суспільству точніше визначити складні шляхи до майбутнього, рух до якого буде супроводжуватися найменшими втратами і найбільшими досягненнями в реалізації мети побудови гуманного суспільства, де б у центрі уваги були інтереси людей та панували правопорядок і громадський спокій.

Ключові слова: девіантна поведінка; постмодерн; детермінанти; проблема; феномен; злочинність; суспільна система; людина; розвиток.

Елена Козак, Тарас Гарасимів

ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПОСТМОДЕРНА: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ

В статье обстоятельно проанализированы философско-правовые детерминанты девиантного поведения в условиях постмодерна. В процессе исследования проведены параллели между природными и общественными явлениями, а также между их собственными частями, в частности сосредоточено на тождества между ними, абстрагируясь от определенных различий. Отмечено противоречивый характер взаимосвязи социальных норм и девиантных форм поведения, который предоставляет таком системном образованию, как правопорядок, динамического характера. Доказано,

что характер взаимосвязи общественного и индивидуального мировоззрения зависит от действующей политической и правовой системы, от характера социальной психологии, психологической и нравственной позиции конкретного лица. Это дает возможность обществу точно определить сложные пути к будущему, движение к которому будет сопровождаться наименьшими потерями и крупнейшими достижениями в реализации цели построения гуманного общества, где бы в центре внимания были интересы людей и господствовали правопорядок и общественный порядок.

Ключевые слова: девиантное поведение; постмодерн; детерминанты; проблема; феномен; преступность; общественная система; человек; развитие.

Elena Kozak

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Theory and Philosophy of Law

Taras Harasymiv

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Theory and Philosophy of Law
Sc.D., Prof

DEVIANT BEHAVIOR IN POSTMODERN: THE PHILOSOPHICAL LEGAL DETERMINANTS

The article thoroughly analyzes the philosophical and legal determinants of deviant behavior. In terms of postmodernism. The study conducted parallels between natural and social phenomena and between their own parts, including the focus on identity between them, abstracting from specific differences. Noted controversial relationship of social norms and deviant forms of behavior that gives this education system as the rule of law. dynamic character. Proved that the nature of the relationship of social and individual outlook depends on the current political and legal system, the nature of social psychology, psychological and moral position of the individual. This enables society to better define the complex ways in the future, the movement which is accompanied by minimal losses and major achievements in the implementation of the goal of a humane society, where the focus was people's interests and prevailing law and order and public peace.

Key words: deviant behavior; postmodern; determinants; problem; phenomenon; criminality; social system; man.

Постановка проблеми. Девіантна поведінка, зокрема злочинність, що належить до найгостріших проблем людства, є специфічною негативною формою життєдіяльності. Уже не одне тисячоліття філософи та правоохоронці, політики та лікарі, представники багатьох інших професій ставлять, але не спроможні вичерпно відповісти, по суті, на традиційне запитання: “Чому людина скоює злочин? Як боротися зі злочинністю взагалі?” Але можна поставити запитання й інакше: “Чи існувало суспільство, у якому не було б злочинності в тій чи іншій мінливій формі, чи є злочинність, врешті-решт, своєрідною нормою людської цивілізації?”

Комплексний підхід щодо аналізу феномена злочинності, девіантної поведінки взагалі ґрунтується на системному методі дослідження суспільних явищ, що пов'язано із значними евристичними можливостями. Адже, вивчення закономірностей процесу формування складноорганізованих систем має не тільки велике теоретичне, але й суто практичне значення, бо таким чином стають зрозумілішими закони розвитку соціальних утворень. А це вкрай важливо і для людини, і для суспільства.

Організація та закономірності розвитку будь-якого феномена, хоч і наділені певною специфікою, проте мають однакові, типові риси. Тому в процесі дослідження можна проводити певні паралелі між природними та суспільними явищами, а також між їхніми частинами, на деякий час зосереджуючись на тотожності між ними, абстрагуючись від певних відмінностей. Коли йдеться про аналіз причин девіацій, то, на нашу думку, це, перш за все, має розглядатися у контексті філософії, адже спосіб розвитку знання шляхом послідовного розчленування і синтезу, цінність якого збільшує будь-яка діалектична філософія духу, дістав би яскраве відображення у прагматизмі науки, що розвивається, а такі відповідності стали б корисними для найширшого раціоналізування.

Аналіз дослідження проблеми. У дослідженні девіантної поведінки в умовах постмодерну важливими є праці Д. Фаррінгтона, Д. Веста, Ф. Патакі, Р. Мертона, Г. Беккера, Е. Лемерта, І. Гоффмана, Р. Дженкінса, Дж. Ніссена, Л. Робінса, У. Шелдона, В. Кудрявцева, В. Пирожкова, Л. Вассермана, І. Горькової, Є. Роміциної, С. Кулакова, В. Плахова, С. Белічевої, Ю. Василькової, Л. Зюбіна, В. Степанова, А. Александрова, А. Личко, В. Корольова, І. Невського, Г. Сафіної та ін. Методологічною основою дослідження стали праці вчених серед яких: П. Пилюпенко, П. Рабінович, Ю. Римаренко, С. Сливка, О. Скакун, В. Тацій, Т. Гарасимів. Та, незважаючи на чималий обсяг наукових публікацій, присвячених вивченню людської поведінки та різноманітних її проявів, зокрема й девіантної поведінки, все ще недостатньо висвітлено, на нашу думку, проблеми детермінації, існування та сутності девіантної поведінки в умовах постмодерну.

Мета – висвітлити специфіку філософсько-правових детермінант девіантної поведінки людини в умовах постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Спочатку звернімося до такої універсальної властивості розвитку складноорганізованих утворень, як їх спрямованість. Вона – результат взаємозумовленості необоротності та оборотності. Як відомо, необоротність будь-якого процесу розвитку не абсолютна, бо має межу, що визначається здатністю до зміни своїх напрямів, зокрема у соціумі – від суспільно корисних до злочинних.

Такою закономірністю пояснюються періодичні коливання морального та аморального, правомірного та злочинного, тривалість і глибина яких визначається певними умовами існування суспільних систем (часом, обстановкою, соціальними кризами та конфліктами, характером диференціації тощо). Не випадковий феномен атаківізму, дегенерації, коли протягом різних проміжків часу спостерігається втрата цивілізованості як окремими людьми, так і суспільством загалом. Перш за все, йдеться про падіння моралі (воно пов'язане із розбалансуванням фізичного, психічного та психологічного здоров'я), підвищення рівня правового нігілізму, агресивності. Що стосується нашого часу, то вимальовується досить неприваблива картина: “розпад Я” – на такий результат працює нова етика, спрямована на вседозволеність і гедоністичну втіху – зусилля більше не в моді; усе, що заборонено і підлягає суворій дисципліні, знецінено на користь культу бажання та його негайного задоволення; усе відбувається так, ніби йдеться про те, щоб повністю виправдати діагноз Ніцше про сучасну тенденцію плекати “слабкість волі”, сприяти анархії імпульсів або тенденцій...” [1, с. 210].

Соціальна практика свідчить, що рух назад може бути результатом дисгармонії, яка виникає між індивідуальним і колективним, і, знову ж таки, ґрунтується на більш загальному, універсальному зв'язку – між хаосом та порядком, у нашому випадку – між дезорганізацією суспільства і правопорядком [2, с. 76]. Проблема правопорядку може і повинна розглядатися у контексті більш загальної теоретичної системи, згідно з певними філософськими уявленнями, що утворюють основу наукової картини світу. Це зумовлено не лише зв'язком понять “порядок” і “правапорядок”, а й тим, що аналіз проблеми правопорядку передбачає вивчення особливостей соціальних норм і, відповідно, відхилень від них. Поняття ж “норма” і “відхилення” – загальнонаукові, а тому для їх розкриття потрібні знання не тільки суміжного характеру, а й універсальних уявлень про довкілля.

Крім того, слід звернути увагу на суперечливий характер взаємозв'язку соціальних норм і девіантних форм поведінки, а тому – на динамічний характер такого системного утворення, як правопорядок. Тобто поставлена нами проблема необхідності зміни парадигми, стилю мислення у кримінологічній науці ґрунтується й на філософських уявленнях про взаємозв'язок руху та розвитку з єдністю і структурою складноорганізованих систем.

Хаос і порядок, втілюючись у взаємозумовленість регресу і прогресу, визначають загальні риси індивідуальних і колективних утворень. Регрес – це не абсолютне знищення того, що було побудовано, виникло у процесі еволюції, а це начебто рух на запасні позиції, коли відбувається якісне перетворення тих його ланок, які тією чи іншою мірою втратили необхідну енергію для подальшого існування. Це може бути і подолання правового нігілізму або створення особливої форми пристосування особи до нової системи оточення. Регрес є межею між якісно різними ступенями розвитку, це й певна форма “зриву”, показник “кризи”, зокрема й правового характеру, на шляху руху вперед. Формою регресу може бути суспільне гальмування, викликане, зокрема, своєрідним кримінологічним законом, коли етично орієнтована поведінка підпорядковується двом фундаментально різним, непримиренно протилежним максимумам: вона відображає або “етику переконань”, або “етику відповідальності” [3, с. 47].

Взаємозалежність прогресу та регресу в природі та в суспільстві проявляється і в інших формах. У суспільстві прогрес не обмежується ускладненням системи. Йдеться не тільки про тоншу диференціацію структур і функцій, розширення зв'язків із середовищем, але й про прискорення темпів її змін. Ці загальні властивості прогресивної форми розвитку врешті-решт впливають і на характер охорони правопорядку. Він, як відомо, відображає і покликаний зберігати сталість суспільних утворень будь-якого характеру, що є умовою їх існування, а тому й розвитку. Але суперечність полягає в тому, що темпи прогресу постійно прискорюються і на певній стадії настільки випереджають і уже сформований правопорядок, і відповідні правові норми, що постає питання про доцільність їх повного чи часткового збереження, бо вони починають гальмувати соціально-правову динаміку, поступово перетворюючись у фактор суспільного регресу, правової деградації. Тобто право не може бути незмінним. “Право є безперервною роботою, при цьому не лише однієї влади, але й усього суспільства” [4, с. 4]. Ось чому у комплексних заходах боротьби зі злочинністю слід закласти і концепцію творчої кримінальної політики.

Прогресивний розвиток забезпечується або скороченням, або випаданням його окремих стадій, втратою деяких властивостей, що зберігає підвладність частин системи загальній тенденції її розвитку. Недорозвиненість або втрата можливостей у суспільстві компенсуються скороченням соціальних програм, що реалізуються у набагато менші проміжки часу, але роль цього процесу велика: він сприяє сталості системи. Такий соціальний рух стиснутих, згорнутих просторово-часових форм супроводжується певною дезорганізацією, що може викликати відповідні негативні явища.

Треба передбачати й те, що прогрес будь-якої системи зумовлений цілісністю її руху та розвитку, що забезпечується гальмуванням ускладнення тих її частин, функціонування яких за темпами і рівнями організації не відповідають системі загалом. Це можуть бути елементи дійсності, рівень яких змінює нормативний рівень розвитку суспільства, а тому порушує його сталість, сформованість. До таких елементів належать також девіантні поведінка та дії.

Загалом же досконалість будь-якої системи залежить від підвищення досконалості її частин. Що стосується протиправної поведінки, то ця характерна риса складноорганізованих систем об'єктивно зумовлює можливості її виявлення і, коли необхідно, ранньої і поточної профілактики. Зниження ефективності темпів і характеру організаційних заходів такої профілактики певною мірою примітивізує суспільство загалом, бо збалансованість усіх його компонентів порушується, через що система починає деградувати. Якщо ж не вжити необхідних заходів, то вона взагалі може зруйнуватися.

То ж збереження стабільності соціальної системи залежить від такого її основного компонента, як історично сформоване співвідношення особи та суспільства. “Особливість людини, яка вчинила злочин, стає об'єктом уважного вивчення багатьох наук кримінального профілю. Очевидно, при неспівпаданні позиції тієї чи іншої науки необхідно знайти загальний

методологічний підхід при вирішенні проблеми сутності та поняття особистості злочинця... Особистість як цілісне утворення являє собою соціальну якість людини... У той же час людина – продукт подвійної детермінації, оскільки її природа біосоціальна” [5, с. 113]. Треба враховувати, що і самі ідеї “живуть зовсім самостійною свободою і автономним життям” [6, с. 195].

Отже, передбачається, що і потенційні правопорушники, і ті, хто вже вчинив антисуспільне (злочинне) діяння, мають специфічний біосоціопсихологічний стан, який полягає в готовності всупереч правовим стандартам свідомо йти проти моральних і правових норм поведінки, долаючи всі перешкоди. І якщо, на думку вчених (В. І. Вернадського та інших), людський інтелект спроможний впливати навіть на перебудову простору й часу світу, то девіантні установки особи та відповідна поведінка є реальною загрозою соціуму.

Цілісність процесу розвитку складноорганізованих систем проявляється у взаємозумовленості всіх його атрибутів. З мінливістю пов’язана структурність розвитку, його специфічна ритмічність. Характерні для соціального руху властивості, ті, що суспільно небезпечні, проявляються не тільки в конкретній системі взаємозв’язку, але й у певні проміжки часу, які чітко фіксуються у стадіях розвитку. При цьому важливо підкреслити, що саме перші його етапи визначають усі подальші особливості; відповідно, у період дитинства виробляється стійкий напрямок і характер процесу становлення особистості. Тому вагомий результат розвитку (позитивний чи негативний) забезпечується головно завдяки початковим стадіям розвитку. Свобода вибору способу взаємодії з довкіллям (поки ще нема складної диференціації та не набуто достатнього соціального досвіду) у той період найбільша.

Саме вихідні принципи формування суспільних утворень зумовлюють увесь багатобарвний спектр детермінантів подальшого розвитку та закріплення окремих людських властивостей, головні риси яких закладаються саме в дитинстві (до 5 років). Тому важко переоцінити роль сім’ї і дошкільних закладів у соціально-психологічному вихованні моралі, а зрештою, у забезпеченні основ гуманістичної моралі суспільного життя загалом.

Кожна людина незалежно від рівня її правосвідомості – унікальна особистість, зумовлена специфічними особливостями віку, статі, випадкових впливів тощо. Соціум відкриває безмежний простір для реалізації свободи вибору системи цінностей, форм діяльності та поведінки, залежно від цього виробляються критерії оцінки розвиненості свідомості. Вибір поведінки – універсальна психологічна категорія, однаково поширена на суспільно корисну, нейтральну або суспільно небезпечну форму, зокрема злочинну.

Коли ж йдеться про суспільство загалом, то врегульованість складно-організованих систем проявляється в тому, що в них, на основі інтеграції, об’єктивно формується централізація – чітка підпорядкованість функцій усіх частин єдиному координаційному центру – центру управління. Жодна система без нього не існує. Це стосується і соціуму незалежно від його суспільного спрямування. Розуміння цієї об’єктивної властивості будь-якого системного утворення має вирішальне значення для адекватного, а тому більш успішного управління з боку держави відповідними морально-виховними та правоохоронними процесами. Збочення у бік моральної анархії та правового нігілізму, заперечення принципу невідворотності відповідальності за свої дії (якими б “свободолюбними” аргументами це не супроводжувалося) – це, зрештою, перекреслення соціальних перспектив, шлях до правової анархії.

Звичайно, для позитивної регуляції людського буття допустимі й такі форми, які, проявляючись у суспільних утвореннях, можуть викликати певну негативну реакцію. Йдеться, наприклад, про різні рівні правового насилля (як крайньої, але доцільної міри впливу), пов’язаного з тими чи іншими видами адміністративного стягнення або з кримінальним покаранням. Природно, зловживання насиллям саме по собі недопустиме, бо врешті-решт воно може реально служити відтворенню злочинності, а “підвищена реакція на злочини призводить до ще гірших результатів, аніж відсутність реакції взагалі” [7, с. 15].

Під час дослідження цього проблемного питання яскраво висвітлено суб’єктивну сторону суспільного руху. Зокрема, у біологічних системах обмеження свободи вибору у відносинах організмів із середовищем (яке є наслідком існування кореляції та координації їх частин) має

прогресивне значення з позицій так званого “принципу економії”. Згідно з ним енергія живих систем не розсіюється, а концентрується у конкретному напрямі, який прискорює темпи їхнього розвитку. Щодо людської спільноти, то обмеження свободи вибору, навіть протиправної форми поведінки, часто сприймається як насильство соціальних інститутів над особистістю. Але така позиція породжує іншу форму насильства – насильство анархії та правового нігілізму, що руйнівно впливає на всі структури суспільних утворень і зрештою ніяк не стосується соціального та правового прогресу. Дотримання традицій, норм – головний шлях, єдино ефективний спосіб бути особистістю, бо кожна людина своєю діяльністю “продовжує себе в інших людях” [8, с. 252].

Недарма визначні мудреці, наприклад, Стародавнього Китаю пов’язували добробут, щастя, здоров’я людини і суспільства із дотриманням універсальної причини, вихідного закону буття – Дао. Йдеться про те, що дії людей, особливо тих, хто керує народом, не можуть бути успішними, якщо вони суперечать об’єктивно існуючим законам буття, не створюють ланку, органічно вплетену в універсальну гармонію світу, світову спільноту. Розглядаючи доцільність розумних форм насильства, слід навести декілька глибоких роздумів одного з відомих мудреців давнини Хань Фей: “Можна, звичайно, надати свободу людинолюбству і милості, але що тоді буде із системою законів? Вона зруйнується”; особливо це стосується періодів якісних суспільних перетворень, соціальних криз: “Управляючи народом у небезпечний час, не можна користуватися великодушною і м’якою політикою”; взагалі ж: “Дотримання законів, наявність влади, використання мистецтва управління приводить до порядку. Усі три елементи – засіб від безладдя в країні. Не можна допускати відсутності хоча б одного, всі вони – інструменти в руках правителя” [9, с. 336, 344].

Ось чому виправданому об’єктивними умовами і завданнями суспільного розвитку правомірному насильству притаманне прогресивне значення з огляду на використання “принципу економії” в суспільному розвитку, бо соціальна енергія системи повинна бути сконцентрована на досягненні глобальної мети – це поліпшення умов життя людей і зменшення та нейтралізація злочинних та інших антигромадських проявів. Очевидно, саме ця закономірність, перетворюючись у відповідну філософсько-психологічну установку, формує й уявлення про моральну основу людської поведінки. “Воля, – писав О. Бальзак, – може і повинна бути предметом гордості значно більше, ніж талант. Коли талант – розвинена природна схильність, то тверда воля – це щохвилини здобуття перемоги над інстинктами, над потягами, які воля стримує й придушує, над примхами і перешкодами, які вона перемагає, над усілякими труднощами, які вона героїчно переборює” [10, с. 507].

Прогресивний розвиток суспільства оснований на сталості, стабільності, збереженні певних традицій, моральних і правових норм, системи цінностей. Такий підхід відповідає об’єктивно існуючому зв’язку між рухом і спокоєм: саме відносний характер спокою зумовлює постійний рух і розвиток. Це означає, що будь-які суспільні орієнтири, цінності, з одного боку, не можна догматизувати, доводити до абсурду, а з іншого – відкидати все позитивне, апробоване часом, що здобули попередні покоління людей.

Розвиток людини – це її самореалізація у процесі діяльності. Але самореалізація пов’язана з безліччю варіантів поведінки, зокрема й суспільно небезпечних. Зокрема, правила гідної поведінки потрібні для запобігання конфліктам і сприяння співробітництву через усунення деяких джерел невпевненості. Правила (норми) поведінки допомагають людині краще орієнтуватися серед моральних і правових цінностей свого соціального середовища, насамперед у ситуації, коли людина, відчуваючи “жахливий тиск на себе щоденно зростаючої інформації” [11, с. 24], іноді здатна неадекватно сприймати життєві ситуації.

Отже, свобода вибору поведінки і коректування такої свободи суспільним середовищем – це органічне поєднання об’єктивного і суб’єктивного факторів реалізації свободи волі. Знання у поєднанні з вихованням – рушійний інтелектуально-вольовий інструментарій, за допомогою якого людина орієнтується у різних життєвих обставинах.

Для осмислення сталості та мінливості соціальних норм треба враховувати основу взаємозалежності їхніх властивостей, а саме: спадкоємність рис організації субстрату руху як прогресивного, так і регресивного. Передача певного типу організації – прояв сталості руху і розвитку. Відбувається “передача структури” за ланцюгом причинно-наслідкового зв’язку, яка є

нескінченною. Проявів таких структурних особливостей соціуму багато. Це, наприклад, існування колективного несвідомого (архетипу), відкритого К. Юнгом, яке являє собою загальний для всіх поколінь психічний образ найбільш еволюційно виправданих форм поведінки; вони втілюються у дійсність, опредметнюються у суспільній практиці.

Соціальна норма, як і правова, тоді істинна, коли вона адекватна конкретному об'єкту пізнання, що перебуває у певному просторово-часовому континуумі. Така адекватність зумовлена рухливою природою самої істини, яка, зокрема, повинна розвиватися синхронно зі змінами у суспільстві, що відображається. Л. Толстой писав: “Істина в русі – тільки” [12, с. 201]. Цю аксіому слід розвинути: “Треба любити істину так, щоб кожна хвилину бути людяним, пізнавати вищу істину, зректися всього того, що раніше вважалося істиною”.

Кожна істина як щось “окреме” являє собою суперечливу єдність “загального” і “одиночного”. Саме одиночне – найбільш динамічна частина істини, бо його зміни вочевидь відображаються у змінах об'єктів пізнання. Але між загальним та одиночним (особливим) в істині виникає суперечливий взаємозв'язок необхідності та випадковості, коли нагромадження змін в одиночному (при досягненні певної міри) перетворює загальне, а істина значною мірою поновлюється.

Дотримання попередніх істин, корегування їх або відмова від них ніколи не буває абсолютним. Саме на цьому ґрунтується спадкоємність людської культури, яка “становить велику частку того, що робить нас людьми” [13, с. 170]. У суспільній свідомості завжди залишаються ті чи інші форми людської поведінки як загальнолюдські цінності.

Культура і є обов'язковим, вихідним елементом ранньої профілактики передзлочинної та злочинної поведінки. Саме ця її особливість, на думку багатьох науковців, втілюється у культурних традиціях, пов'язаних із моральними правилами співжиття. Культурні традиції розглядаються як механізм акумуляції та передачі соціально-історичного позитивного життєвого досвіду людей, що активно впливають на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності, зокрема й на правослухняність. Вони виникають і розвиваються у процесі освоєння довкілля, будучи одночасно елементом складного механізму регулювання соціального життя. Традиція – це така інформаційна характеристика культури, яка однаково виражає всі сфери суспільного життя з акцентуванням саме на їхній корисності. У традиціях загалом відбивається соціально стереотипізований позитивний, зокрема і правовий, досвід.

Характерними особливостями організації будь-яких складноорганізованих систем є інтеграція та диференціація, які одночасно передбачають і заперечують одна одну. Диференціація системи, як правило, – показник прогресивної спрямованості розвитку. Але до певного моменту – доти, поки вона не починає загрожувати цілісності самої системи. Тоді продовження прогресивного розвитку відбувається вже на основі інтеграції сформованих (внаслідок попередньої диференціації) частин. Відповідно, регрес у цей час буде проявлятися в дезінтеграції частин системи, розпаді зв'язків між ними. Зменшується й кількість самих частин, порушується система розподілу їхніх функцій.

Тенденція інтеграції проявляється при входженні складноорганізованої системи у ширшу, ніж вона сама, систему взаємозв'язків. Відбувається засвоєння властивостей останньої, що є й умовою, і наслідком прогресу. Що різноманітніші якості взаємодіючих суспільних утворень, то багатший спектр об'єднаних дій і тим змістовнішим і результативнішим стає процес розвитку, що їх об'єднує. У цьому, зокрема, слід вбачати об'єктивну необхідність процесу міжнародного об'єднання зусиль у справі боротьби з організованими формами злочинності (тероризмом, наркобізнесом, відмиванням грошей тощо).

Але цей процес також внутрішньо суперечливий: розширення зв'язків системи має і певну межу, за якою їх збільшення призводить до втрати власної специфіки. Тобто і міра інтеграції, і міра диференціації, таким чином, об'єктивно зумовлені, і ця обставина має важливе значення не тільки для розуміння життєдіяльності як такої, але й буття людини і суспільства. Втрата власної природи загрожує будь-якій країні формуванням системи цінностей, які не відповідають історії її створення, а тому об'єктивно не потрібні і, відповідно, небезпечні. Такі ситуації не зміцнюють, а навіть руйнують перевірені практикою форми регулювання. Як результат, у суспільстві складаються

умови невпевненості, незахищеності, починається громадське бродіння, відбуваються непримирнені дискусії навколо гострих проблем, висловлюються протилежні, неадекватні позиції тощо. Суспільство може втратити необхідну для динамічного розвитку правову і взагалі соціальну стабільність. Щоб запобігти саме такому розвитку подій, потрібне знання загальних закономірностей розвитку правових систем як специфічної форми прояву саморуху складноорганізованих систем взагалі, що дає реальну можливість керувати цим процесом шляхом створення умов, необхідних і для прогресу, і для нейтралізації, пом'якшення регресивних (криміногенних) явищ [14, с. 122–126].

Аналізуючи причини існування і розвитку злочинності, слід звернути увагу ще на одну сторону функціонування системних, зокрема, суспільних утворень, що також відіграє важливу роль у діяльності та поведінці людських спільнот. Йдеться про цілісність соціуму, його внутрішню гармонію, яка зумовлена діалектичним за своїм характером зв'язком частини і цілого. Одна з найпоширеніших концепцій причин злочинності, яку розробив Л. Мертон, побудована саме на тому припущенні, що причиною виникнення правопорушень і злочинності є дисгармонія, “розрегульованість” суспільства, або аномія (термін Е. Дюркгейма). Аномія як соціально-психологічне поняття позначає морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості, що характеризується розпадом системи цінностей, зумовленим кризою суспільства, суперечностями між проголошеними цілями і неможливістю їх реалізації для більшості. Вона виражається “у відчуженні людини від суспільства, апатії, розчаруванні в житті, злочинності” [15, с. 7].

Щодо конкретних видів злочинності, породжених умовами соціальної дестабілізації, то, наприклад, до причин і умов, котрі генерують злочини проти власності, перш за все, належать суперечності між потребами людей і можливостями їх задоволення. Відзначається, що у детермінації корисливої злочинності вирішальною обставиною є не сам по собі рівень задоволення матеріальних потреб, а ступінь різниці в їх задоволенні різними соціальними групами, тобто майнова нерівність [16, с. 328]. Обставини загального характеру, що зумовлюють злочинність у сфері економічної діяльності, такі: нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і створити соціально орієнтовану ринково-господарську систему; необґрунтоване усунення держави від публічно-правового регулювання економічних відносин в умовах формування ринку; низька ефективність роботи контролюючих органів економічної діяльності; цілеспрямовані дії злочинного світу у цій сфері тощо [16, с. 349–350]. “Однією з причин скоєння рецидивних злочинів, як і злочинів загалом, є нестабільність у суспільстві в період реформування політичних та економічних структур управління, загальне послаблення організації боротьби зі злочинністю з боку правоохоронних органів, нічим не обумовлений лібералізм судових органів при винесенні кари небезпечним злочинцям” [16, с. 468].

Ці та інші форми і прояви суспільної дестабілізації підштовхують дослідників до пошуків виходу з кризи не тільки на основі знань із якоїсь однієї галузі суспільствознавства, але й з позиції більш загальної – з філософського погляду на цю проблему. Йдеться про філософську концепцію єдності світу, на основі якої сформувалися такі науки про закони самоорганізації складних систем, як загальна теорія систем, синергетика, кібернетика тощо. Знання про основні закони існування складноорганізованих утворень повинні служити вихідною теоретичною основою для розуміння і суспільних процесів. Зокрема, йдеться про те, що будь-яке якісне перетворення системи, що має для неї життєво важливе значення, перш за все, пов'язане зі специфічними перебудовами організації – суперечливої єдності структури і функції. Саме структурно-функціональна відповідність зумовлює стабільність систем. Це означає, що коли в суспільстві відбуваються якісні зміни, що завжди в певні періоди часу набувають кризового характеру, то з метою запобігання або нейтралізації всіх форм суспільної дезадаптації потрібно одночасно створювати нові форми організації, такі структури суспільних відносин (в економічній, соціальній, духовній сферах), які б відповідали характеру функціонування основних тенденцій розвитку соціуму. Окрім того, здебільшого, створення таких структур відбувається тоді, коли суперечності досягають апогею і нерідко сприймаються як реальна загроза існуванню суспільства.

Слово “конфлікт” означає зіткнення, сутичку сторін (людей, соціальних груп). Тобто конфлікт – це завжди протидія і як будь-яка протидія, вона за змістом і силою відтворює зовнішній

вплив – що сильніша дія, то сильніша протидія. Ця особливість підтверджує суперечливу природу конфлікту і як єдність об'єктивного та суб'єктивного, бо не завжди людина може уникнути конфліктної ситуації, що нав'язана з боку інших людей, суспільства загалом.

Існує й така форма конфлікту, як конфлікт особи з самою собою. Тут деструкція, у найактивнішій формі, йде від людини в зовнішнє середовище, змінюючи, певною мірою, навіть руйнуючи його.

Найгостріший соціальний конфлікт – це злочин. “Завдання кримінального суду в тому, щоб установити, чи був насправді кримінальний конфлікт, який став основою для судового розгляду і, чи винний у конфлікті підсудний. Якщо це так, то належить, за інших необхідних умов, вирішити питання про покарання винної особи. Таким чином, у кримінальному судочинстві конфлікт найчастіше супроводжується “силовим” рішенням – застосуванням заходів державного примусу” [17, с. 187].

Профілактика будь-якого, загалом незначного, конфлікту більшою чи меншою мірою може стати першим, дійсно ефективним кроком ранньої профілактики передзлочинної або злочинної поведінки. При цьому доцільна не формальна, а реально чинна концепція попередження кримінальних конфліктів у стадії їх зародження. “Попередження конфлікту, звичайно, набагато розумніше і корисніше з усіх точок зору, порівняно з дуже непростими і дорогими заходами щодо припинення або вирішення конфлікту, який уже почався... Велике значення у профілактичній діяльності належить зміні ціннісних орієнтацій населення у напрямі підвищення поваги до людини, зміцнення довіри до неї, боротьби з насиллям, нетерпимістю до чужих поглядів” [18, с. 200–201].

Важливо наголосити, що стан конфліктності, детермінований як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, завжди є результатом їхньої взаємодії, складного комплексу причин. Серед них перше місце посідають моральні та правові цінності, що сповідують сторони конфлікту. Конфлікт кримінального характеру може виникнути й при відсутності реальної протилежності цілей (наприклад, при злочинній недбалості одного з його учасників). Отже, твердження, що “конфлікт виникає при зіткненні несумісних дій” [19, с. 718–719], не завжди прийнятне.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що коли йдеться не про тактику, а про стратегію боротьби з суспільно небезпечною девіантною поведінкою, то потрібно враховувати всі основні її аспекти. А це, перш за все, світоглядні установки суспільства і людини, які завжди зумовлені певними філософськими уявленнями про довкілля. Характер взаємозв'язку суспільного та індивідуального світогляду залежить від чинної політичної та правової системи, від характеру соціальної психології, психологічної та моральної позиції конкретної особи. Це дає можливість суспільству точніше визначити складні шляхи до майбутнього, рух до якого буде супроводжуватися найменшими втратами і найбільшими досягненнями в реалізації мети побудови гуманного суспільства, де б у центрі уваги були інтереси людей та панували правопорядок і громадський спокій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рюс Ж. *Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки / Жаклін Рюс.* – К.: Основи, 1998. – 669 с.
2. Костенко А. Н. *Кримінальний прои́звол (соціологія воли і свідомості злочинця) / Александр Николаевич Костенко.* – К.: Наукова думка, 1990. – 148 с.
3. Вебер М. *Політика як професія і ремесло / Макс Вебер ; [избранные сочинения].* – Москва: Прогресс, 1990. – 808 с.
4. Иеринг Р. *Борьба за право / Рудольф Иеринг.* – Москва, 1991. – 64 с.
5. Бурлаков В. Н. *Личность преступника / Владимир Николаевич Бурлаков // Криминология.* – СПб., 1999. – 304 с.
6. Шестов Л. И. *Сочинения / Лев Исаакович Шестов ; [в 2 т.].* – Москва, 1993. – Т. 2. – 668 с.
7. Шур Эдвин М. *Наше преступное общество. Социальные и правовые источники преступности в Америке / Шур Эдвин М.* – Москва, 1977. – 467 с.
8. Ильенков Э. В. *Что же такое личность? / Э. В. Ильенков // С чего начинается личность.* – Москва, 1979. – С. 252.
9. Таранов П. С. *120 философов / П. С. Таранов.* – Симферополь, 1997. – Т. 1. – 704 с.
10. Бальзак О. *Собрание сочинений / Оноре Де Бальзак ; [в 15 т.].* – М.: Художественная литература, 1951. – Т. 4. – 564 с.
11. Швейцер А.

Благоговение перед жизнью / Альберт Швейцер ; [пер. с нем.]. – Москва, 1992. – 567 с. 12. Толстой Л. Н. Полн. собр. соч / Лев Николаевич Толстой ; [в 90 т.]. – Москва, 1928. – Т. 47. – С. 201. 13. Толстой Л. Н. Полн. собр. соч / Лев Николаевич Толстой ; [в 90 т.]. – Москва, 1928. – Т. 58. – С. 170. 14. Нікітін А. В. Девіантна поведінка як предмет філософсько-правового аналізу / А. В. Нікітін // Проблеми філософії права. – 2004. – Том II. – С. 122–126. 15. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури / Віталій Семенович Полікарпов. – К.: Знання, 2000. – 359 с. 16. Криминологія: [учебник для юридических вузів] / под ред. проф. В. Н. Бурлакова, проф., академіка В. П. Сальнікова, проф., академіка С. В. Степашина. – СПб.: Санкт-Петербурзький університет МВД Росії, 1999. – 556 с. 17. Кудрявцев В. Н. Судебное рассмотрение дел / В. Н. Кудрявцев // Конфликты в современной России. Проблемы анализа и регулирования. – Москва, 1999. – С. 187. 18. Кудрявцев В. Н. Юридические способы предупреждения конфликтов / В. Н. Кудрявцев // Конфликты в современной России. Проблемы анализа и регулирования. – Москва, 1999. – С. 200–201. 19. Дойч М. Разрешение конфликта (конструктивные и деструктивные процессы) / М. Дойч // Политология. – Москва, 1999. – С. 718–719.

REFERENCES

1. Ryus Zh. *Postup suchasnykh idey. Panorama novitn'oyi nauky* [The progress of modern ideas. Panorama of modern science]. Kiev: Osnovy Publ, 1998. 669 p. 2. Kostenko A. N. *Kriminal'nyi proizvol (sotsiologiya voli i soznaniya prestupnika)* [The criminal arbitrariness (sociology will and criminal consciousness)]. Kiev: Naukova dumka Publ, 1990. 148 p. 3. Veber M. *Politika kak priznanie i professiya: izbrannye sochineniya* [Politics as a profession and recognition]. Moscow: Progress Publ, 1990. 808 p. 4. Iering R. *Bor'ba za pravo* [Fight for the right]. Moscow: Progress Publ, 1991. 64 p. 5. Burlakov V. N. *Lichnost' prestupnika* [Identity of the perpetrator]. Kriminologiya. SPb. Publ, 1999. 304 p. 6. Shestov L. I. *Sochineniya: v 2 t.* [Compositions]. Moscow: Progress Publ, 1993. Vol. 2. 668 p. 7. Shur Edvin M. *Nashe prestupnoe obshchestvo. Sotsial'nye i pravovye istochniki prestupnosti v Amerike* [Our criminal society. Social and legal sources of crime in America]. Moscow, 1977. 467 p. 8. Il'enkov E. V. *Chto zhe takoe lichnost'?* [What is identity?]. S chego nachinaetsya lichnost'. Moscow, 1979. p. 252. 9. Taranov P. S. *120 filosofov* [120 philosophers]. Simferopol', 1997. Vol. 1. 704 p. 10. Bal'zak O. *Sobranie sochinenii: v 15 t.* [Collected works]. Moscow : Khudozhestvennaya literatura Publ, 1951. Vol. 4. 564 p. 11. Shveitser A. *Blagovenie pered zhizn'yu* [Reverence for Life]. per. s nem. Moscow, 1992. 567 p. 12. Tolstoi L. N. *Poln. sobr. soch: v 90 t.* [Full composition of writings]. Moscow, 1928. Vol. 47. p. 201. 13. Tolstoi L. N. *Poln. sobr. soch: v 90 t.* [Full composition of writings]. Moscow, 1928. Vol. 58. p. 170. 14. Nikitin A. V. *Deviantna povedinka yak predmet filosofsk'ko-pravovoho analizu* [Deviant behavior as a subject of philosophical and legal analysis]. Problemy filosofiyi prava. 2004. Vol. II. pp. 122-126. 15. Polikarpov V. S. *Lektsiyi z istoriyi svitovoyi kul'tury* [Lectures on the History of World Culture]. Kiev: Znannya Publ, 2000. 359 p. 16. *Kriminologiya : uchebnik dlya yuridicheskikh vuzov.* [Criminology: textbook for law schools]. pod red. prof. V. N. Burlakova, prof., akademika V. P. Sal'nikova, prof., akademika S. V. Stepashina. SPb. : Sankt-Peterburgskii universitet MVD Rossii Publ, 1999. 556 p. 17. Kudryavtsev V. N. *Sudebnoe rassmotrenie del* [The judicial review cases]. Konflikty v sovremennoi Rossii. Problemy analiza i regulirovaniya. Moscow, 1999. p. 187. 18. Kudryavtsev V. N. *Yuridicheskie sposoby preduprezhdeniya konfliktov* [Legal methods of conflict prevention]. Konflikty v sovremennoi Rossii. Problemy analiza i regulirovaniya. Moscow, 1999. pp. 200–201. 19. Doich M. *Razreshenie konflikta (konstruktivnye i destruktivnye protsessy)* [Resolution of the conflict (constructive and destructive processes)]. Politologiya. Moscow, 1999. pp. 718–719.

Дата надходження: 20.12. 2016 р.